

Lingvistika

Jürgen Eichhoff

GEOGRAFSKE RAZLIKE PRI UPOTREBI RIJEČI U DANAŠNJEM NJEMAČKOM JEZIKU*

Ovaj prilog obuhvaća pretpostavke i rezultate istraživanja geografskih razlika pri upotrebi riječi u današnjem njemačkom jeziku, koje je autor provodio u razdoblju od 1971. do 1976. u Saveznoj Republici Njemačkoj, Njemačkoj Demokratskoj Republici, Austriji te u dijelovima Švicarske i Italije (Južni Tirol) gdje se govori njemački. Autor se koristi objavljenim rezultatom tog istraživanja, tj. *Atlasom riječi njemačkih govornih jezika*¹. Iz njega potječe i karte otisnute u umanjenom mjerilu na kraju priloga.

1. RAZLIKE PRI UPOTREBI RIJEČI U KNJIŽEVNOSTI

U romanu »Buddenbrookovi« tek nedavno udana kćerka ugledne patricijske porodice Tony Permaneder, rođena Buddenbrook, uređuje sa svojim suprugom kućanstvo u njegovu rodnom gradu Münchenu. No ubrzo se pokazuje da se teško saživljuje s ljudima i običajima u toj južnonjemačkoj metropoli. U pismu svojim roditeljima tuži se na teškoće pri ophođenju sa svojom bavarskom kuharicom: »(...) wenn ich 'Frikadellen' sage, so versteht sie es nicht, denn es heißt hier Pflanzerln; und wenn sie 'Karfiol' sagt, so findet sich wohl nicht so leicht ein Christenmensch, der darauf verfällt, daß sie Blumenkohl meint; und wenn ich sage: 'Bratkartoffeln', so schreit sie so lange 'Wahs!' bis ich 'Gerohste Kartoffeln' sage, denn so heißt es hier (...)«²

Nedovoljnu spremnost prilagođavanja mlade dame, zajedno s laganim prezirom prema svemu što je drukčije, Thomas Mann izražava ovdje pomoću pojave koja nije sasvim rijetka u njemačkom jeziku; to je naime pojava da na čitavom području njemačkog jezika izrazi za iste predmete, djelatnosti i osobine nisu uvijek jednaki. Tako se u književnosti za dan koji prethodi nedjelji nalazi djelomično izraz *Samstag* a djelomično *Sonnabend*. Obrtnik koji prerađuje i prodaje meso kod Thomasa Manna, Waltera Kempowskog i Hermanna Kanta zove se *Schlachter*³, kod Alfreda Döblina *Schlächter*⁴, kod Luisa Rinser i

* Ovaj je prilog nastao na temelju predavanja koja je autor u svibnju 1976. držao na Sveučilištu u Antwerpenu (UIA) a u lipnju 1979. na Sveučilištu u Zagrebu.

¹ Jürgen Eichhoff, *Wortatlas der deutschen Umgangssprachen*. 2Bde. Bern und München 1977—1978.

² Thomas Mann, *Buddenbrooks. Verfall einer Familie*, Berlin, 1932, str. 351.

³ Buddenbrooks, str. 25, 63. i d.; Walter Kempowski, *Uns geht's ja noch gold. Roman einer Familie*, München, 1972, str. 7, 118. i d.; Hermann Kant, *Der Aufenthalt*, Neuwied, 1977, str. 313.

⁴ Alfred Döblin, *Berlin Alexanderplatz. Die Geschichte vom Franz Biberkopf*, Berlin, 1929, st. 30 (moguće značenje »mesari u klaonici»).

Friedricha Dürrenmatta *Metzger*⁵, kod Bertolta Brechta i Christe Wolf *Fleischer*⁶, kod Franza Grillparzera i Franza Kafke *Fleischhauer*⁷. Za kronološko vrijeme »5 sati i 15 minuta« nalazimo *viertel nach 5* i *viertel 6* — razlika pri čijem »preračunavanju« i mnogi Nijemci najprije moraju malo razmisliti. A kad je prije nekoliko godina pisac Ernst Jünger objavio roman s naslovom »Die Zwille«⁸, većina Nijemaca nije znala što ta riječ uopće znači.

Kao što je naš citat iz »Buddenbrookovih« već pokazao, razlike pri upotrebi riječi u književnosti proistječu iz razlika pri upotrebi u svakodnevnom govornom jeziku, a geografski su uvjetovane. Mnogi autori svjesno ili nesvjesno upotrebljavaju izraze uobičajene među ljudima onoga kraja u kojem žive i stvaraju a u kojem su često i sami odrasli. Ako neki autor mjesto radnje smjesti u neko drugo izražajno područje, ipak se može dogoditi da zadrži izraze svoga rodnog kraja. To je očito slučaj kod Hermanna Kanta, koji danas živi u Istočnom Berlinu a upotrebljava izraz *Schlachter*, karakterističan za njegov rodni grad Hamburg. Nasuprot tome, Bertolt Brecht se odlučio za *Fleischer*, iako je u njegovu rodnom gradu Augsburgu za to zanimanje uobičajen izraz *Metzger*. No izraz *Fleischer* je već tada bio uobičajen u Berlinu, njegovu kasnijem mjestu boravka, te ga je on vjerojatno prihvatio vođen mišljem da se, nasuprot ostalim izrazima, taj izraz najviše približava jezičnom standardu.

Pri tom nam se čini umjesnim definirati pojmove 'standardni jezik' i 'govorni jezik' u okviru postojećih oblika njemačkog jezika i odrediti im mjesto u odnosu prema geografskim razlikama pri upotrebi riječi.

2. POSTOJEĆI OBLICI NJEMAČKOG JEZIKA I NJIHOVI GEOGRAFSKI IZRAŽAJI

Razlikujemo tri postojeća oblika⁹ njemačkog jezika: standardni jezik, narječja i gorovne jezike, koji se po pravilu definiraju kao nešto što je između jednoga i drugoga. Standardni jezik označava se kao oblik koji počiva na narječjima istočnog dijela srednje Njemačke i na službenim jezicima (Kanzleisprachen), a iz čega se tokom stoljeća razvio književni jezik kao i jezik za svakodnevnu upotrebu za cijelo njemačko jezično područje. Njegova gramatika, izgovor i pravopis rano su zabilježeni, a katkada su ih gramatičari, koji bi se osjećali tome dorasli, prerađivali na temelju logičkih, jezično-ekonomskih povijesnih ili eufoničkih kriterija. Tako je taj jezični oblik postao primjeran

⁵ Luise Rinser, *Die rote Katze*. In: L. Rinser, *Ein Bündel weißer Narzissen. Erzählungen*, Frankfurt am Main, 1956, str. 165; Friedrich Dürrenmatt, *Der Besuch der alten Dame*. In: F. Dürrenmatt, *Komödien I*, Zürich, 1957, str. 325, 331.

⁶ Bertolt Brecht, *Leben des Galilei*. In: B. Brecht, *Gesammelte Werke*, Bd. 3, Frankfurt am Main, 1967, str. 1246; *Der Kaukasische Kreidekreis*. In: *Gesammelte Werke*, Bd. 5, str. 2099; Christa Wolf, *Kindheitsmuster*, Darmstadt und Neuwied, 1977, str. 399, 400.

⁷ Franz Grillparzer, *Der arme Spielmann*. In: F. Grillparzer: *Sämtliche Werke*, Bd. 3, München, 1964, str. 168, 183; Franz Kafka, *Ein altes Blatt*. In: F. Kafka: *Erzählungen und kleine Prosa*, Berlin, 1935, str. 143. (U objema se pripovijetkama, osim toga, koristi izraz *Fleischer*. Taj se izraz na području austrijske monarhije etabirao kao standardni izraz.)

⁸ Ernst Jünger, *Die Zwille*, Stuttgart, 1973.

⁹ Uz taj pojam vidi: Mirra Guchmann, *Einfluß der sozialen Faktoren auf das System der Existenzformen einer Sprache*. In: *Linguistische Studien*, Reihe A, Heft 3, Berlin, 1973, str. 1; Hans Joachim Gernertz, *System und Verwendung der Existenzformen des Deutschen im Norden der Deutschen Demokratischen Republik*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 24, 1975; *Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*, Heft 5, str. 385–383.

i time utjecao na daljnju upotrebu jezika. Danas je standardni jezik prije svega jezik pismenog komuniciranja. Uči se u školama, tako da ga svaki Nijemac, Austrijanac, Tirolac i stanovnik zapadnog dijela Švicarske razumije i njime se više ili manje koristi. To je jezik tiska, radija i televizije. U književnosti on doseže najvišu stilsku razinu.

Standardni je jezik svugdje gdje se upotrebljava u pismenom i usmenom obliku uglavnom jedinstven. Uglavnom — no ne sasvim jedinstven. U izgovoru, to jest prije svega u obojenosti vokala a i u intonaciji, može izvježbano uočno razlikovati stanovnika sjeverne Njemačke od stanovnika Saske ili Bavarske. Švicarac svoje porijeklo često odaje prenošenjem dugih konzonanata, uobičajenih za njegovo narječe, u standardni jezik. Nasuprot tome, netko tko u rijećima kao »spitz« i »Stein« na početku sloga ne izgovara glas [ʃ] sigurno je iz sjeverne Njemačke. Tipičan za cijeli jug Njemačke jest izgovor riječi »China« i »Chemie« s početnim glasom [k], kao i upotreba pomoćnog glagola »sein« pri tvorbi složenih oblika prošlog vremena glagola »stehen«, »liegen«, »sitzen«, npr. »Es ist in der Zeitung gestanden.« Ti se oblici u pisanim tekstovima juga smatraju potpuno korektnima. U Austriji je novac koji mjesečno zaradi službenik »der Gehalt«, dok je to na ostalom jezičnom području »das Gehalt«. Osobito su brojne razlike pri upotrebi riječi standardnog jezika s obzirom na predio u kojem se koriste, kao što se vidjelo na početku priloga. Ipak, takvim posebnostima ne bi trebalo odreći status standardnosti. Prije bi se reklo da valja govoriti o standardu s obzirom na predio, a ako se govorи o cjelokupnom jezičnom području, trebalo bi govoriti o višem i nižem stupnju jezičnog standarda. No time se ne mijenja temeljna jedinstvenost standardnog jezika.

Uz standardni jezik stoje narječja kao poseban oblik njemačkog jezika. Narječja su jezični oblici nastali povjesno, ograničene su prostorne vrijednosti a upotrebljavaju se praktično samo u usmenom komuniciranju. Razlikuju se međusobno s obzirom na svoju fonetiku, gramatiku i vokabular, a razlike su često uočljive od mesta do mesta.

Tko ima priliku da točnije ispita odnose na njemačkom govornom području, zaključit će da ljudi u svakodnevnom komuniciranju gotovo nikada ne upotrebljavaju čisti standardni jezik i da se relativno rijetko koriste narječjem¹⁰. To prije svega vrijedi za gradsko stanovništvo. Mnogo se više upotrebljavaju jezični oblici djelomično bliski standardnom jeziku a djelomično narječjima, i to ovisno o obilježjima pojedinih predjela. Danas u sjevernoj Njemačkoj, u Demokratskoj Republici kao i Saveznoj Republici Njemačkoj, narječja u ophodenju imaju vrlo malu ulogu. Njihova upotreba ograničena je prije svega na pojedina seoska područja kao i na zanimanja u kojima se zajednički obavljaju manuelni poslovi¹¹. U obiteljima i u javnosti uobičajen je jezični oblik koji se glasovno i gramatički približava govornom standardu, no u intonaciji, obojenosti vokala, često i u vokabularu a povremeno i u sintaksi jasno se vidi utjecaj narječja. Povjesno gledano, taj se jezični oblik osniva na visoko-njemačkom književnom jeziku (*neuhochdeutsche Schrift*-

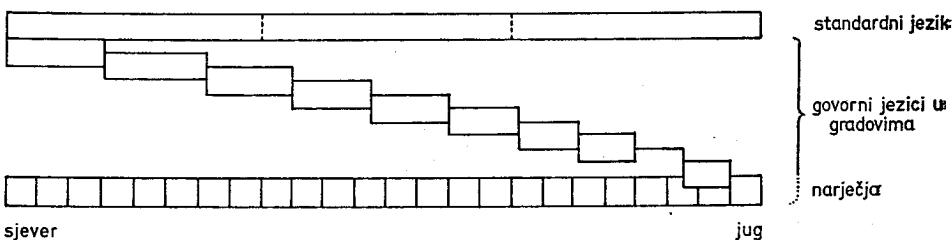
¹⁰ Walter Henzen (*Schriftsprache und Mundarten. Ein Überblick über ihr Verhältnis und ihre Zwischenstufen im Deutschen*. 2. Aufl. Bern, 1954) ocijenio je da od onih koji govore njemački »jedva trećina govori na narječju, gotovo nitko ne upotrebljava književni jezik, a svi ostali govore taj međustupanj« (str. 19–20). Do danas je taj omjer izrazito pomaknut u korist narječja.

¹¹ Npr. zidari, graditelji, opskrbljivači, lučki radnici. O etabliraju niskonjemačkog kao »pogonskog« jezika u brodogradilištu u Rostocku govori Hans Joachim Garnertz (fusnota 9, str. 292).

sprache)¹² koji su stanovnici sjeverne Njemačke, govoreći na svojim narjećima, stoljećima učili gotovo kao neki strani jezik, koji je odozgo prekrio domaća narječja. Hugo Moser je zato vrlo dobro nazvao taj jezik »gesunkene Hochsprache«¹³. Nasuprot tome, u gradovima na jugu Njemačke i Austrije prevladavaju oblici izrasli iz narječja okoline, te su joj još uvijek bliski. Međutim, i ovdje se osjeća utjecaj standardnog jezika na jezične oblike koji se upotrebljavaju pri svakodnevnom komuniciranju. Zbog toga su ti jezični oblici nazvani »polunarječja«¹⁴. U njemačkom dijelu Švicarske jezični oblici koji se upotrebljavaju u svakodnevnom komuniciranju zadržali su i u gradovima tako jako osobine narječja, odnosno ponovo ih zadobili, da ih s pravom možemo nazvati narječjima. I u južnom Tirolu je narječe jezični oblik svakodnevice.

Prijelaz od upotrebe jezika na sjeveru prema upotrebi na jugu bio je po stepen. Skica shematski prikazuje taj stepenasti jezični krajolik. Podjele unutar pojedinih jezičnih oblika predočuju jezične raznolikosti, prije svega u fonetici i gramatici. Pri tom je vidljivo da standardni jezik pokazuje vrlo male geografske razlike, a razlike kod jezičnih oblika svakodnevnog komuniciranja ovdje nazvanih govornim jezicima, već su veće, a povećavaju se od sjevera prema jugu, dok su u narječjima najveće.

Dok u fonetici i gramatici standardni jezik na jugu utječe na govorne jezike, a na sjeveru je on i izvor govornih jezika, kod vokabulara je upravo obrnuto. Ovdje standardni jezik vrlo često poseže za narječjima, i to prije svega posredstvom govornih jezika. Za to je trebalo samo prilagoditi riječi standardnom glasovnom i morfološkom sistemu.¹⁵ No narječja su u odnosu prema vokabularu pokazivala mnoge regionalne razlike. Otuda potječu regionalne dublete¹⁶ u njemačkom standardnom jeziku.

¹² Termini *novovisokonjemački književni jezik* (neuhochdeutsche Schriftsprache), *književni jezik* (Hochsprache) i *književni njemački* (Hochdeutsch) često se upotrebljavaju kao sinonim za *standardni jezik* (Standardspreche). U povjesnom kontekstu, ovdje upotrijebljen termin ima smisla jer dobro upućuje na porijeklo (*hochdeutsch*), vrijeme (*neu*) i prvočinu ulogu tog jezičnog oblika (*Schrift*).

¹³ Hugo Moser, *Umgangssprache. Überlegungen zu ihren Formen und ihrer Stellung im Sprachganzen*. In: *Zeitschrift für Mundartforschung*, 27, 1960, str. 215–232. Citat se odnosi na strane 227. i 231.

¹⁴ Walter Henzen (fusnota 10), str. 205.

¹⁵ Tako je iz niskonjemačkog *Slachter* nastao standardni oblik *Schlachter*. Povremeno su preuzele riječi i u nepromijenjenom obliku, npr. *fett*.

¹⁶ Slijedeći prijedlog U. Schrotera (*Heteronym neben Synonym und Dublette im Deutschen*, In: *Deutsch als Fremdsprache*, 14, 1977, str. 107), suzujem termin najprije na regionalno raspodijeljene sinonime jednog jezičnog sistema, koji se međusobno isključuju (ovdje je to njemački standardni jezik). Međutim, primjeri koji slijede, a o kojima želimo raspravljati, pripadaju, strogo uvezši, različitim sistemima. Za sinonime u različitim sistemima (jako unutar jednog jezika) u nauci o jeziku priinjenjuje se naziv *heteronim*. Kao nadređen pojam postoji izraz *prostorni sinonim*.

3. O ISTRAŽIVANJU RAZLIKA PRI UPOTREBI RIJEČI U GOVORNOM NJEMAČKOM JEZIKU

Jezik je još i danas uglavnom govoreni jezik. Govoreni jezik jest na njemačkom jezičnom području prije svega ona domena koju smo prije označili kao domenu govornih jezika (Umgangssprachen).

Do sada nije postojalo istraživanje razlika pri upotrebi riječi na tom području. Pri tome su govorni jezici, zajedno sa svojim regionalnim varijantama, ona domena koja postaje sve zanimljivija, kako pri sastavljanju rječnika, tako i za nastavu jezika u zemlji i inozemstvu¹⁷.

Atlas riječi njemačkih govornih jezika pokušava ispuniti tu prazninu. Da li je u tome uspio i je li koncepcija na kojoj se osniva primjerena govornom jeziku, ispitati će i ocijeniti stručnjaci.

Pri skupljanju podataka za atlas nije rečeno da ispitanci treba da navedu izraz na »govornom jeziku« svoga rodnog mesta, jer taj pojam nije jednoznačan.¹⁸ U nekim su mjestima, naime, u jeziku svakodnevnog komuniciranja sasvim uobičajeni oblici koje bi neki ispitnik pri kritičkom razmišljanju klasificirao kao izraz standarnog jezika ili narječja, te ga ne bi naveo kao odgovor na pitanje o »govornom jeziku«. Zbog toga je pitanje glasilo: »Kako se u vašem mjestu obično naziva (npr. dan prije nedjelje)?« Taj bi se način ispitivanja mogao nazvati pragmatičkim a rezultat bi bio atlas riječi na pragmalingvističkoj osnovi, kako je to nazvao Jan Goossens.¹⁹ U svakom slučaju, u toj metodi ispitivanja leži razlika između ovog ispitivanja i prethodna dva velika ispitivanja regionalne upotrebe riječi u njemačkom, koja su proveli Paul Kretschmer²⁰ i Walther Mitzka.²¹ Kretschmerova i spitianja iz razdoblja između 1909. i 1941. bila su usmjerena prema upotrebi riječi one jezične razine koju je on nazvao »književni govorni jezik« (hochdeutsche Umgangssprache). Pod tim je, prije svega, razumijevao govorni standardni njemački s regionalnim natruhama. Taj je jezični oblik, kao što je već spomenuto, rasprostranjen na sjeveru njemačkoga govornog područja. No na jugu se u svakodnevnom komuniciranju upotrebljava sasvim malo. Kretschmer je to znao, te je ispitivao samo pripadnike tzv. obrazovanih krugova, kao što ih je on nazivao: svećenike, gradonačelnike, profesore, nastavnike itd. Zato i nije mogao dobiti stvarnu sliku jezične stvarnosti, a osim toga su mesta na kojima je vršio ispitivanje, njih 170, bila vrlo neravnomjerno raspoređena. Suprotno tome, Walther Mitzka je svoje zanimanje usmjerio samo prema narječjima, prije svega seoskim govorima. Njegove karte riječi, koje obuhvaćaju gotovo 50 000 mesta, ne izražavaju činjenicu da u sjevernoj Nje-

¹⁷ Npr.: Duden, *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden*, Bd. 1, Mannheim (etc.), 1976, str. 1: »(Rječnik) obuhvaće sve jezične i stilске razine, sve regionalne varijante a i jezične posebnosti u Saveznoj i Demokratskoj Republici, Austriji te u njemačkom dijelu Švicarske (. .). Taj se rječnik prije svega bavi govornim jezikom, kao npr. jezikom koji se govorи na radnom mjestu, u krčmi ili na nogometnoj utakmici.«

¹⁸ Usporedi: Ulf Bichel, *Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung*, Tübingen, 1973 (Hermaea, 32).

¹⁹ Jan Gossens, *Een woordatlas op taalpragmatische grondslag*. In: »Taal en Tongval«, 31, 1979. str. 63—68.

²⁰ Paul Kretschmer, *Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache*, Göttingen, 1918 (2, pregleđano i dopunjeno izdanje 1969).

²¹ Deutscher Wortatlas. Izdao Walther Mitzka i (od 5. sveska) Ludwig Erich Schmitt. 20 Bde. Gießen, 1951—1973.

mačkoj, na području Saska i u područjima uz rijeke Rajnu i Ruhr, već tada, 1940. godine, samo manjina stanovništva upotrebljava narječja u svakodnevnom komuniciranju. Tako ni ove karte ne daju realnu sliku upotrebe riječi u običajenom jeziku svakodnevnog komuniciranja.

Našem je ispitivanju bio cilj da obuhvati stvarnu upotrebu riječi na određenom mjestu ispitivanja, te je time usmjereno prema pojavnim oblicima njemačkog jezika koji se nalaze negdje između onih koje je ispitivao Mitzka i onih koje je zabilježio Kretschmer. Pri tom je razumljivo zašto se naša ispitivanja na sjeveru jezičnog područja slažu s ispitivanjima Kretschmera, a ona na jugu s rezultatima do kojih je došao Mitzka.²²

4. OBLICI GEOGRAFSKE RASPODJELE IZRAZA U DANAŠNJEM NJEMAČKOM JEZIKU

Oni za koje su rezultati našeg ispitivanja prije svega praktičnog značenja žele znati koji važni izrazi postoje za određene pojmove i kako su oni rasprostranjeni unutar njemačkoga govornog područja. Prikaz oblika geografske raspodjele izraza dovodi uskoro do pitanja o utjecaju političkih granica na granice pojedinih izraza unutar nekog jezičnog područja.

Na pitanje o oblicima geografske rasprostranjenosti izraza u današnjem njemačkom jeziku ne može se odgovoriti s nekoliko riječi. Ni na dvije karte atlasa se raspodjela sinonima na određenom prostoru potpuno ne podudara, a na mnogim kartama nemoguća je bilo kakva klasifikacija. No primjećuju se barem karte sa sličnom raspodjelom izraza. Među njima je najčešća po-djela sjever-jug, s prijelazima u području između rijeke Majne i visoko/niskonjemačke granice narječja.²³ Takvu podjelu pokazuje distribucija izraza za dijete muškog spola. Na sjeveru njemačkoga govornog područja odgovor je na pitanje ispitivača uglavnom *Junge* (katkada *Jung*), na jugu općenito *Bub* (ili je regionalno obojen i glasi *Bueb, Bue, Bu, Buab i Bua*). Samo na graničnom području između dva izraza, na Majni, na nekoliko su mjesta zapažena oba izraza.

Rezultat upućuje na to da se riječ *Knabe*, koju student njemačkog jezika relativno rano upoznaje, u govornom jeziku gotovo uopće ne upotrebljava. Rasprostranjena je samo na području standardnog jezika južne Njemačke, Švirske i Austrije, gdje se mnogima *Bub* čini previše dialektalno obojen, a *Junge* previše stran. Govori se o pojmovima *Knabenalter* i *Knabenchor* (ovi se izrazi koriste i na sjeveru njemačkoga govornog područja). U književnosti prve polovice 19. st. još često nailazimo na riječ *Knabe*, npr. kod Thomasa Manna i Franza Kafke.

Slično kao *Junge* i *Bub*, i predio oko rijeke Majne čini prijelazno područje između ostalih izraza, koji doduše često posjeduju još i daljnje sime karakteristične za određeni prostor. No za sada ćemo njih ispuštiti izvida.

²² Točno uzeto, rezultati svih triju ispitivanja na jugu podudaraju se, jer Kretschmerovi ispitnici, protivno teoretskim razlaganjima autora, u svojim odgovorima posežu za onim jezičnim oblicima koje definiramo kao govorni jezik. Osim toga, Kretschmer se pri dokazivanju služio i rječnicima narječja.

²³ Granica narječja proteže se od Düsseldorfa preko Kassela prema Wittenbergu na Labi i pruža se do Frankfurta na Odri.

Izraz na sjeveru

Apfelsine
Weißkohl
Ziege
Mucke
Flur (im Haus)
Bordstein
Bindfaden
Harke
Hacke(n)

Izraz na jugu

Orange
Weißkraut
Geiß
Schnake
Gang
Randstein
Schnur
Rechen
Ferse

Razlike pri upotrebi riječi ne nalazimo samo kod imenica, već i kod ostalih vrsta riječi, npr. glagola, pridjeva, priloga.

Izraz na sjeveru

fegen
nach Hause
zu Hause
eben

Izraz na jugu

kehren
heim
daheim
halt

Kod nekih se pojmove južno područje dijeli još jednom na dva dijela: zapadni, koji uglavnom odgovara alemanskom narječju, i istočni, u kojem prevladava bavarsko narječje. Pokatkad se jezični predio Švicarske priključuje zapadnom području, a Austrija (uz Južni Tirol) istočnom. Za prijepodnevnu užinu na radnom mjestu na sjeveru njemačkoga govornog područja upotrebljava se izraz *Frühstück*, na jugozapadu Savezne Republike izraz *Vesper*, a na jugoistoku *Brotzeit*. Pecivo uz doručak se na sjeveru pretežno zove *Brötchen*, na jugoistoku i u Austriji (a djelomično i na jugu Demokratske Republike Njemačke) *Semmel*, na jugozapadu *Wecke(n)*, u Švicarskoj *Weggli*. Za pečene mesne valjuške je na razmjerno malom području Bavarske (uključujući München) uobičajen naziv *Fleischpfanzl*,²⁴ na jugozapadu je to *Fleischküchle*, na sjeveru Savezne Republike *Frikadelle*, a u Demokratskoj Republici Njemačkoj najčešće *Bulette* (oko Berlina) i *Klops*. Dio ulice po kojem se kreću pješaci na sjeveru se zove *Bürgersteig* ili *Fußweg*, a na jugoistoku se kreću na *Trottoir* ili *Gehweg* (u Švicarskoj samo *Trottoir*). Na jugoistoku i u Austriji je to *Gehsteig*. Za izraz *Brotkrumen* (na sjeveru) imaju jugozapad i Švicarska naziv *Brosamen*, jugoistok i Austria *Brösel*. Za skupljanje jabuka ispod drveta upotrebljava se na jugoistoku izraz *aufklauben* ili *zusammenklauben*, na jugozapadu (kao i na jugu Demokratske Republike) *auflesen*, a na sjeveru najčešće *aufsammeln*. Za izraz *guck* (*einmal, ob es noch regnet!*) na jugoistoku se kaže *schau!* ali jugozapad slijedi sjever s izrazom *guck!*, dok Švicarska stoji sama *slueg*. Zajedno sa Švicarskom, čitav jug koristi se izrazom *heuer* (u Švicarskoj *hiüür*), nasuprot *dies(es) Jahr* na ostalom jezičnom području. Jugozapadno-srednjorajnski posebni oblici su *schaffen* za

²⁴ Th. Mann je bavarsko muklo i izrazio pomoću glasova *rl.*

arbeiten i Lauch za Porree, dok jugoistok stoji sam s vlastitim izrazom za hren (*Meerrettich*) koji glasi *Kren*, no koji se na bavarskom području sve više gubi.

Zapadno-istočnu diferencijaciju sjevera, nasuprot jedinstvenijem načinu izražavanja juga, nalazimo kod izraza *Weihnachtsbaum*. Taj izraz prevladava na sjeveroistoku (Demokratske Republike), sjeverozapad upotrebljava izraz *Tannenbaum*, dok jug poznaje samo naziv *Christbaum*. Na jugu *Schulranzen* na sjeveru *Tornister*, na sjeveroistoku (Berlin) *Schulmappe*. Za Austriju karta pokazuje *Schultasche*, a za Švicarsku *Schulsack* i *Schultheek*.

Sjeverno-južna raščlanjenost izraza vidljiva je na karti za naziv *Rotkohl*. Sjever posjeduje izraz *Rotkohl*, jug *Blaukraut*, no u sredini, između tih područja, te uzvodno uz Rajnu, postignut je kompromis izrazom *Rotkraut*. Mrkva (*die Möhre*) jest naziv koji se upotrebljava samo na uskom području koje se proteže od zapada na istok, ali povremeno se pojavljuje i u Austriji, uz izraz *Karotte*; na jugu je jedinstven naziv *gelbe Rübe* (u Švicarskoj *Rüebli*), na sjeveru *Wurzel*, osim u okolini Berlina gdje se mrkva zove *Mohrrübe*.

Ovaj pregled pokazuje, a pogled na daljnje karte dokazuje, da je opis različitih područja izraza moguć samo u grubim crtama. Svaki pojам ima vlastitu raspodjelu izraza. Jedine relativno jače uočljive granice jesu državne granice. Kod izraza za međuobrok u toku prijepodneva *Jause* je riječ ograničena isključivo na Austriju. U Južnom Tirolu, i samo ondje to je *Halbmittag*. Švicarski izraz *Znuni* polako se pojavljuje i u južnom Švarcvaldu te u austrijskom Voralbergu, koji je nekada pripadao Švicarskoj. Na karti se izrazito ističe austrijski izraz *Tischler* (U Švicarskoj *Schreiner*).²⁵ U tom se izrazu Austrija izjednačuje sa sjeverom njemačkoga govornog područja. Sličnu podudarnost pokazuje karta s oznakama za kašu od krumpira (*Kartoffelbrei*), s izrazom (*Kartoffel*)*Püree* i u Austriji i u predjelu uz rijeke Mosel i Rajnu. Podudaranje Švicarske sa zapadnim dijelom sjevernonjemačkoga govornog područja nalazimo pri izrazu *viertel vor*(6) za 5,45 sati, nasuprot *dreiviertel* (6) na ostalom području, i kod izraza *Mücke* (u Švicarskoj *Mügge*) prema *Schnake* u južnom dijelu Savezne Republike, te *Gelse* u Austriji (izgovor najčešće *Gösn*). Uglavnom u Austriji koriste se izrazi: *sich verkühlen*, nasuprot izrazu *sich (v)erkälten*, *Beisel*, naziv za mali lokal, *Zuckerl(e)*, izraz za bombon, *Fleischlaberl*, *faschiertes Laberl* ili jednostavno *Faschiertes* za pečene mesne valjuške, *Rauchfang*, *Rauchfangkehrer* za *Schornstein* i *Schornsteinfeger*. Švicarska stoji sama s izrazima *Estrich* (na ostalom području *Dachboden*) i *Zapfen* — pluteni čep, koji se u Austriji uglavnom zove *Stoppel* a na ostalom jezičnom području *Korken*.²⁶

S tim u vezi nameće se pitanje kakav utjecaj na prostorne sinonime u njemačkom jeziku ima 35-godišnja granica između Savezne i Demokratske Republike. Pri tom nas ne zanimaju novouvedeni izrazi s ove ili one strane granice, koji potječu iz različitog društvenog razvoja obiju njemačkih država. U tim slučajevima nedostaje preduvjet za to da dva naziva dobiju status regionalne dublette ili heteronima, naime zajednička semantička osnova. No čak

²⁵ Na karti atlasa Walthera Mitzke (*Deutscher Wortatlas*) — svezak 9, karta 5 — koja počiva na narjećjima iz vremena oko 1940. granica riječi ne poklapa se sasvim s jezičnom granicom.

²⁶ Primjeri za austrijske i švicarske posebnosti pri upotrebni riječi mnogobrojniji su nego što izlazi iz karata Atlasa riječi njemačkih govornih jezika. Za taj su atlas iskorišteni samo oni izrazi za koje se znalo da se njihova rasprostranjenost ne poklapa s državnom granicom — osim ako su se na ostalim područjima ispitivanja mogle pretpostaviti daljnje varijante.

i na području politički neutralnog vokabulara nastale su razlike. Tako je izraz za plastičnu masu, prema karti 77, u Demokratskoj Republici (*die Plaste*²⁷, rjeđe (*der*) *Plast* (pod utjecajem ruskog jezika), a u zapadnim zemljama njemačkog govornog područja *das Plastik* ili *der Plastik* (u Švicarskoj, pod utjecajem francuskoga, *le plastique*). Nova riječ Demokratske Republike jest *Broiler*, za ono što se na zapadu zove *Brathähnchen* ili (na jugu) *Brathendl*.²⁸ Taj je izraz u Demokratskoj Republici uobičajen negdje od 1970. godine. Uveden je s industrijskim uzgojem peradi a potječe iz engleskoga i nepoznat je u Saveznoj Republici, iako je baš Savezna Republika preplavljenata dijicama iz engleskog jezika.

Primjećuje se i to da se gube starije granice izraza koje su se protezale u blizini njemačko-njemačke granice, te se stvaraju nove uzduž državne granice. Tako u Demokratskoj Republici kolač koji se u Austriji zove *Krapfen*, a u Saveznoj Republici najčešće *Berliner* nosi naziv *Pfannkuchen*. Na manjim istočnim područjima, koja su s povlačenjem granice odsjećena od većih zapadnih područja, nazivi *Berliner* i *Kreppel* sve se više zamjenjuju izrazom *Pfannkuchen*. Granica izraza se tako sve više poklapa s granicom komunikacijskih cjelina koje se koriste tim izrazima.

Pomicanje granice u suprotnom smjeru vidljivo je kod naziva za dan koji prethodi nedjelji. Staro pravilo da je *Sonnabend* sjevernonjemački izraz, a *Samstag* južnonjemački (s izrazom *Satertag* u narječjima sjeverozapada) više ne vrijedi jer se izraz *Samstag* sve češće upotrebljava na sjeveru Savezne Republike. Nasuprot tome, u Demokratskoj Republici za sada još prevladava izraz *Sonnabend*. Moguće je da će se i tu za nekoliko godina granica riječi približiti državnoj granici.

No postoje slučajevi kad se uvođenje novih riječi jednako odvija u obje njemačke države. Na karti s izrazima za poljoprivredne strojeve kod izraza *Trecker* i *Bulldog* još se jasno vidni stara suprotnost sjever-jug. No izraz *Traktor*, koji je kao stručni izraz u industriji i trgovini oduvijek vrijedio u Austriji i Švicarskoj (ovdje s naglaskom na drugom slogu — *Traktór*) primjećuje se na područjima gdje se govori *Trecker* kao i *Bulldog*. Upotreba tog izraza povećava se na obje strane njemačke granice, tako da će za kratko vrijeme prevladavati jedinstven izraz. Slično je i s izrazima za hlače ukrašene zavoricama (»Nieten«) koje su u Evropu došle iz Amerike, a načinjene su od čvrste pamučne tkanine plave boje. Tako je u zapadnom dijelu njemačkoga govornog područja pedesetih godina zabilježen izraz *Nietenhose*, a u istočnom *Niethose*, što se na karti lako raspoznaje. No ti su izrazi već veoma potisnuti upotrebom izraza *Jeans* i *Bluejeans*, i to s obje strane granice.

Kao što pokazuju primjeri naziva za plastičnu masu, pile za pečenje i traperice, prostorni su sinonimi nanovo nastali još u najskorijoj prošlosti. U jednom smo slučaju pri ispitivanju bili neposredni svjedoci nastajanja dvaju različitih izraza. Upitnik je sadržavao pitanje o kolaču koji se sastoji od dva dijela. Gore je čvrst »snijeg«, a dolje su keksi, a čitav je kolač prevučen tan-

²⁷ Ta riječ nedostaje u rječnicima Demokratske Republike osim u Rječniku njemačkog suvremenog jezika (*Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*), koji su izdali Ruth Klappenbach i Wolfgang Steinitz (4. svezak, 2, pregledano izdanje, Berlin, 1977). Leipziški *Duden* iz godine 1976 (ponovni tisk, 18. izdanje, 1977) tu riječ ne donosi. Usporedi: Heidi Lehmann, *Russisch-deutsche Lehnbeziehungen im Wortschatz offizieller Wirtschaftstexte der DDR* (bis 1968), Düsseldorf, 1972 (Sprache der Gegenwart, 21), str. 348—349.

²⁸ Pojam je sadržan u drugom upitniku, koji autor još razaslijala. Vidi također: Meyer, *Neues Lexikon*, 2, novo, potpuno preradeno izdanje u 18 svezaka (sv. 2, Leipzig, 1972), str. 569.

kim slojem čokolade. Rezultat je najprije bio, kao što smo očekivali: na sjeveru i istoku pretežno *Negerkuß*, na jugozapadu vrlo često, a u Švicarskoj isključivo *Mohrenkopf*. Iz Austrije su pismenim putem stizali najprije vrlo neujednačeni odgovori, koji su upućivali na to da ispitanicima stvar nije sasvim poznata. Kad sam u ljeto 1973. tamo vršio ispitivanje, pokazalo se da je jedan od pojedinačnih odgovora bio točan, naime *Schwedenbombe*. No ni tada svi ispitanici nisu točno poznavali stvar. No kad sam za godinu dana još jedanput poslao određen broj upitnika, na svaki od njih dobio sam odgovor. Naknadna su istraživanja pokazala da jedna tvrtka u Beču i Linzu već od početka sedamdesetih godina iznosi na tržište taj proizvod u velikim količinama. Tako se s proizvodom sam izraz rasprostranio na cijelom području Austrije. Kad bi se danas ponovilo ispitivanje, vjerojatno bi naziv poznavala i ona mjesta koja su na karti ostala neobilježena. Neobično je u svakom slučaju, da izraz udomačen u susjednoj Saveznoj Republici uopće nije utjecao na izbor riječi Austrijanaca.

Usvajanje nekog izraza ne odvija se uvijek tako brzo kao kod primjera *Schwedenbombe*. Ako se neka stvar polako usvaja, isto se događa i s izrazom koji je označava. U slučaju naziva za piće od piva i limunade tek se razvijaju dva zasebna oblika s obzirom na podjelu sjever-jug. To je piće sve omiljenije zbog sve strožih zakona o konzumiranju alkohola u toku vožnje, iako se nije posvuda udomačilo, osobito ne u područjima u kojima je konzumiranje vina tradicija. No iz podataka ispitanika proistječe da se izraz *Alsterwasser* sa sjevera pomiče prema jugu, a izraz *Radlermaß*, *Radler* s juga prema sjeveru. Kao granica ocrtava se ponovno područje sjeverno od rijeke Majne. Činjenica da je rasprostranjenost naziva *Alsterwasser* pojava iz poslijeratnog razdoblja dokazuje se time što je granica prema Demokratskoj Republici ujedno i granica izraza. Oba podatka iz Demokratske Republike izlaze vjerojatno iz povezanosti područja, koja je postojala prije podjele Njemačke.²⁹

Na karti očita, a djelomično vrlo izrazita podijeljenost izraza dovodi do dvojakog zaključka. Kao prvo, ti su jasni rezultati naknadni dokaz valjanosti teoretske osnove i primjerenoosti primijenjene metode ispitivanja. Da pojam »uobičajena upotreba riječi u određenom mjestu« ispitanicima nije djelovao kao realna veličina jezične stvarnosti, ne bi ni moglo nastati karte s tako izrazitom raščlanjenošću izraza. Međutim, ispitivanja vokabulara u nekom mjestu pokazuju, po pravilu, više podudarnosti nego istraživanje glasova ili gramatike. Jer iako su dokazani slučajevi da se stariji i mlađi stupnjevi nekog mjesnog narječja razlikuju i u upotrebi riječi,³⁰ ipak je vokabular onaj element koji međusobno povezuje različite osnovne oblike jezika u nekom mjestu. U Münchenu su, naime, na tanjuru baš *Fleischpflanzln*, bez obzira na to radi li se o radničkoj obitelji ili obitelji nekoga veletrgovca. Razlika postoji u većoj ili manjoj dijalektalnoj obojenosti glasova, ovdje prije svega u obojenosti diftonga u riječi *Fleisch*.

S druge strane, opovrgnuto je ili barem promijenjeno stajalište da moderno vrijeme sa svojom općom školskom naobrazbom, sve jačom mobilnošću, s trgovačkim odnosima i masovnim medijima komuniciranja unosi »pravi«

²⁹ Iz vremena prije podjele mora da potječe povezanost područja s izrazom *Potsdamer*. Na obali je *Potsdamer* miješano piće od piva i crvene limunade. Koliko mi je poznato, riječ do sada nije spomenuta ni u jednom rječniku.

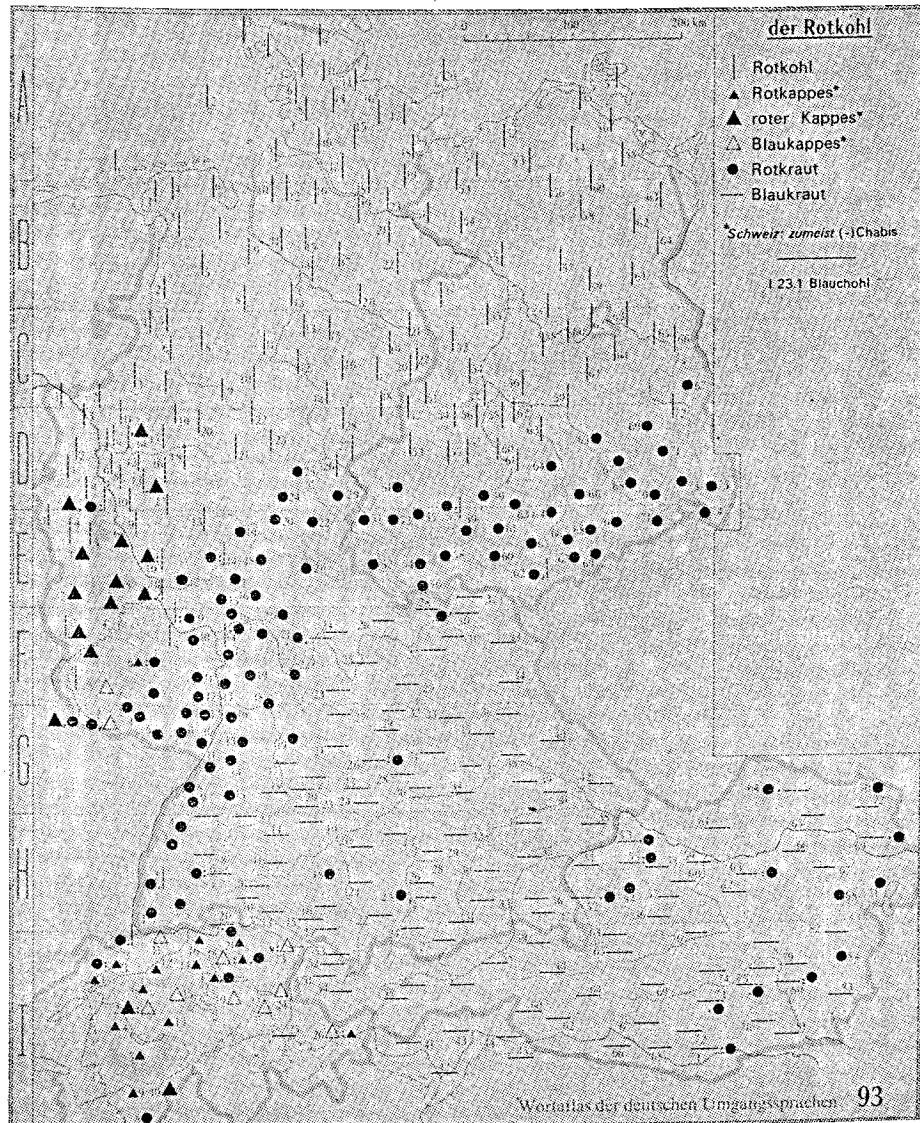
³⁰ Heinrich Grund, *Die Mundart von Pfungstadt und ihre sprachliche Schichtung*, Bühl in Baden, 1935, str. 11.

njemački jezik u svaki kut zemlje, te da time sve više guši postojanje regionalnih jezičnih varijanti. Ne bismo željeli proturječiti Peteru von Polenzu koji govori o nastajanju jednog »općenjemačkoga govornog jezika«.³¹ No nevjerojatno je da bi taj općenjemački govorni jezik bio »stran pisanom jeziku« te da čak ni u »dalekoj budućnosti ne bi poznavao nikakve, ili čak neznatne, prostorne razlike«, ako pojmom »općenjemački« želimo obuhvatiti također Demokratsku Republiku, Švicarsku, Austriju a možda i Južni Tirol. Ispitivanja za *Atlas riječi njemačkih govornih jezika* zaista pokazuju kretanja prema izjednačenju, a u nekim slučajevima čak i prave slomove nekadašnjih heteronimskih izražajnih sklopova. No isto tako nailazimo na brojne pojmove kod kojih nema znakova raspadanja regionalne raščlanjenosti u korist nekog jedinstvenog načina izražavanja. Kao što se pokazalo, čak se i u naše vrijeme stvaraju oprečni izrazi. Oni su pretežno posljedica političke rascjepkanosti njemačkoga govornog područja. Budući da će ta rascjepkanost postojati i u budućnosti, i dalje će se stvarati, pa čak i produbljivati, razlike pri upotrebi riječi.

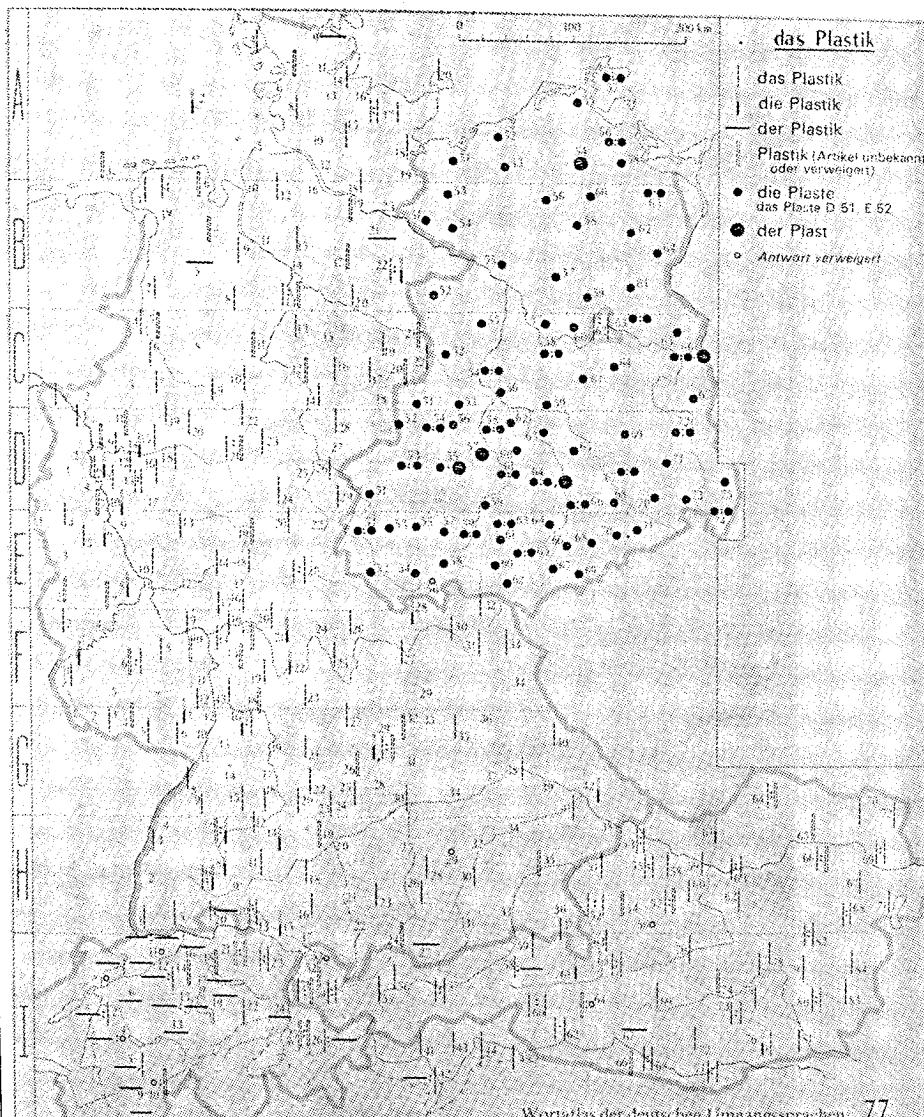
Prevela Marina Neuländer

³¹ Peter von Polenz, *Geschichte der deutschen Sprache* (8. verbesserte Aufl.), Berlin und New York, 1972, str. 132.

Prilog 1

Prilog 2

Prilog 3

